

zünden gurura kapılan Zencânî'nin bütün görevlerinden alınarak hapse atıldığını, haksız yoldan elde ettiği mallarının müsaderede edildiğini ve 15.000 dinar ödemeye mahkûm edildiğini bildirir. Zencânî böylece bütün servetini kaybedip fakir duruma düşmüş, bir müddet sonra da serbest bırakılmıştır (Zehebî, XXIII, 345-346). İbnü'n-Neccâr'ın bu değerlendirmesinde akranlar arasında çekemezlik ihtimali bulunmakla birlikte söz konusu eleştiriler hakkında gerek Zehebî gerekse diğer tabakat müelliflerinin suskun kalması dikkat çekicidir. İbnü'n-Neccâr'ın bahsettiği azil ve hapis olayının Zencânî'nin Bağdat kâdilkudâtlığına getirilmesinden önce meydana gelmesi, buna rağmen Bağdat başkadılığı ve Nizâmiyye ile Müstansırıyye medreseleri müderrisliği gibi önemli görevlere getirilmesi onun ilmi otoritesini göstermesi bakımından kayda değer bir husustur. 646 (1248) yılında Müstansırıyye Medresesi'ndeki dört mezhep müderrisinin ve zir tarafından çağrılıp derslerde kendi kitaplarını değil "teeddüben ve teberrüken" önceki ulemânın (meşâyih) eserlerinin okutulmasını istemesi üzerine Zencânî'nin, "Onlar ricâli idiyse biz de ricâliz" şeklinde karşılık vermesi de (*Kitâbü'l-Havâdis*, s. 268) kendisine olan güvenini ve cesaretini ortaya koymaktadır.

Eserleri. Zehebî Zencânî'nin birçok eser yazdığını belirtmekle birlikte (*A'lamü'n-nübelâ*, XXIII, 346) kaynaklarda ona nisbet edilen eserlerin sayısının beşi geçmemesi çoğunun Moğol istilâsında yok olduğunu düşündürmektedir. **1. Tahricü'l-fürû' 'ale'l-usûl.** Müellifin usulcü ve fakih kimliğini değerlendirmeyi mümkün kılan elde mevcut yegâne eseridir. Bu eserinde Zencânî, Şâfiîler ile Hanefîler arasında ihtilâflı bulunan fıkıh usulü ve fıkıh kaidelerini esas alarak her iki mezhebin bu konudaki gerekçelerine yer vermiş, ardından bu kaidelerin fer'î meselelere uygulanması-

nı örneklerle açıklamıştır. Fıkıh konularına göre düzenlenen eser, görüş ayrılıklarını usûl-i fıkıh ve fıkıh kaideleri altında ele alması bakımından Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar*'ı ile birlikte hilâfiyat türüne yeni bir boyut kazandırmış, sadece hilâfiyat değil aynı zamanda kavâid literatürünün de önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Mukaddimede Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'a yaptığı dualardan Zencânî'nin bu eseri Nâsır-Lidînillâh'ın vefatından (622/1225) önce kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Muhammed Edîb Sâlih'in neşrettiği eserin (Dımaşk 1382/1962; Beyrut 1398/1978; Riyad 1420/1999) Davut İltaş tarafından yapılan Türkçe tercümesi basım aşamasındadır. **2. Tervihu'l-ervâh fi tehzi'bi's-Şihâh.** Cevherî'nin *eş-Şihâh* adlı kamusunun muhtasarıdır. Zencânî yaptığı muhtasarın *eş-Şihâh*'in beşte biri kadar bir hacme sahip olduğunu, bunu da ihtisar ederek onda bire düşürdüğünü ifade eder. Bu ikinci eser bazı yazmalarında *Muhtârü's-Şihâh*, bazılarında *Tenkihü's-Şihâh* adıyla geçmekte, müellifin asıl adı değiştirmemiş olabileceği de belirtilmektedir (Hüseyin Nassâr, II, 504). *eş-Şihâh*'in ilk ve en başarılı ihtisarlardan kabul edilen bu çalışmayı Abdüselâm Muhammed Hârûn ve Ahmed Abdülgafûr Attâr *Tehzibü's-Şihâh* adıyla yayımlamıştır (I-III, Kahire 1372/1952). *Tervihu'l-ervâh* ise Muhammed Sâlih Şerîf Askerî tarafından Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanmış (2006), daha sonra da basılmıştır (I-II, Tahran 2011). **3. Dürerü'l-gurer ve netâ'icü'l-fiker.** Müellifin *Tahricü'l-fürû'*'daki atıflarından (s. 147, 348) bu eserin Şâfiî fıkıhına dair olduğu anlaşılmaktadır. **4. es-Sihrû'l-halâl fi garâ'ibi'l-makâl.** Bu da Şâfiî fıkıhına dair bir eserdir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 981). **5. Tefsirü'l-Kur'ân** (Cüveynî, III, 475; Sübkî, VIII, 368).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahricü'l-fürû' 'ale'l-usûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1978, s. 36, 147, 348; Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, III, 290, 475; *Kitâbü'l-Havâdis* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – İmâd Abdüselâm Raûf), Beyrut 1997, s. 17, 186, 268, 352, 367, 373; İbnü'l-Fuvâtî, *Mecma'u'l-âdâb fi mu'cemi'l-elkâb* (nşr. Muhammed el-Kâzım), Tahran 1416, I, 86-88, 256; V, 633; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XXII, 197; XXIII, 345-346; Saferî, *el-Vâfi*, XXV, 292-293; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 368; İnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 15; el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas el-Gassânî, *el-'Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Beyrut-Bağdat 1395/1975, s. 507, 636-637; İbn Nâsirüddin, *Tavzihu'l-Müştebih* (nşr. M. Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, VI, 238; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 126; İbn Hacer, *Tebşirü'l-müntebih*, III, 941; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1929, VII, 67, 68; *Keşfü'z-zunûn*, II, 981, 1073; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 196; Nâcî Ma'rûf, *Târihu 'ulemâ'i'l-Müstansırıyye*, Kahire 1396/1976, I, 134-135; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemi'l-'Arabî: Neş'e-tühû ve te'avvürüh*, Kahire 1968, II, 503-504; Ahmad Atf Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practice in Islamic Law*, Leiden 2006, s. 57-59, ayrıca bk. İndeks; Ahmed Muhtâr Ömer, "Zencânî, Ebü'l-Be'kâ", *Mv.AC*, XI, 282-285; Davut İltaş, "Zencânî'nin 'Tahricü'l-fürû' ale'l-usûl' isimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilimname*, V/13, Kayseri 2007, s. 67-109.

DAVUT İLTAŞ

ZENCİR

(زنجير)

Türk müzikisi usullerinden.

Türk müzikisi usul sisteminde yer alan 120 zamanlı bir usuldür. Beş ayrı usulün sıralanması ile oluştuğundan "dizi usuller" sınıfında yer alan zencir usulü iki çeşittir. Altmış zamanlı diğer çeşit, zaman sayısı bakımından bu usulün yarısı olduğundan nîm-zencir diye adlandırılmıştır (bk. NİM-ZENCİR). Zencir usulü çifte düyek (16/4), fahte (20/4), çember (24/4), devr-i kebîr (28/4) ve berefşan (32/4) usullerinin kendi yapıları içinde birbirine katılmasıyla meydana gelir (16 + 20 + 24 + 28 + 32 = 120).

ZENCİR

Bu beş çeşit usul on altı zamanlı usul-e başlayıp dörder zaman artarak otuz ikiye kadar birbirine katılır ve hepsi 4'lük mertebede kullanılır. Şu halde bu usulün sadece 120/4'lük ikinci mertebesi kullanılmıştır. Bu usulle ölçülmüş eserlerin baş tarafına 120/4 yazıldıktan sonra usulü oluşturan her bir usulün başına o usulün usul rakamı ve onu da meydana getiren küçük usul veya zamanlar noktalı ölçü çizgisiyle belirtilir; her usulün sonuna düz bir ölçü çizgisi, 120 zamanın sonuna da düz iki ölçü çizgisi çekilmelidir. Zencir usulü peşrev, beste, tevşih ve kâr ile bazı ilâhilerde kullanılmakla birlikte peşrev ve ikinci bestelerde daha az tercih edilmiştir. Bu usulle bestelenmiş eserlerde mısra ve terennüm bir usuldür. Mısra çifte düyekle başlar ve çember sonunda nihayete erer. Terennüm devr-i kebîr ile başlar ve berefşan usulünde mısraın sonundan alınmış bir bölüm tekrar edilir (bu usulle ölçülen Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin, "Mîsâlini ne zemîn ü zaman görmüştür" mısrayla başlayan sultânîyegâh bestesinde berefşan usulü yer almamıştır; bu sebeple seksen sekiz zamanlı olan eserde ayrıca terennümden sonra mısra sonunun tekrarı bulunmamaktadır).

Zeki Mehmed Ağa'nın ferahnâk, Tab'î Mustafa Efendi'nin hicaz, Tanbûrî İzak'ın mâye ve tâhir peşrevleri; Tanbûrî İzak'ın gülizar makamında, "Beste-i zencîr-i zül-fündür gönül ey dil-rübâ"; Ebûbekir Ağa'nın hüseyinî makamında, "Seninçün hâb-ı râhat çeşm-i giryânıma düşmandır"; Hâfiz Post'un uşşak makamında, "Bahar geldi dahi seyr-i gülşen eylemedik"; Hacı Sâdullah Ağa'nın hüseyinî-aşiran makamında, "Azîmetin nereden böyle bî-nikâb senin"; Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin şehnaz makamında, "Açıldı lâle-i zârın çiğerde dâğ-ı derûn"; Zekâi Dede'nin rast makamında, "Cûylarla kühsârda çağlardı kûhten"; Ahmet Avni Konuk'un dilkeşide makamında, "Cemâl-i dil-keşini âfitâba benzettim" mısrayla başlayan besteleri bu usulle ölçülmüş eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâşim Bey, *Mûsiki Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 12; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1935, II, 155-163; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 130-131; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul 2006, s. 796-799.

İSMÂİL HAKKI ÖZKAN

ZENCİREK

(زنجيرك)

Levhaların, yazma kitapların sayfa kenarlarına yapılan, iç içe geçmiş halkalar şeklindeki süsleme (bk. TEZHİP).

ZENDLER

(زنديه)

İran'da hüküm süren bir hânedan (1751-1794).

İran'da XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yedi asır boyunca hüküm süren Moğol ve Türk kökenli devletlerin ardından ülkede hâkimiyet kuran İran asıllı ilk hânedandır. Aslen İran'ın batısında yaşayan Lur kabilesinin alt kolu Lekler'e bağlı bir aşiret olan Zendler'in önceleri, dağlık Zağros bölgesindeki Hemedan'la İsfahan arasında bulunan Melâyir ve civarında yer alan Perî ve Kemâzân köylerinde yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde Zendler iki alt gruba ayrılmıştı. Bunların ilki İnak Han, Budak Han ve Mihr Ali Han'ın liderliklerini yaptığı Zend-i Bağile, diğeri ise Murad Han ve Hudâ Murad Han'ın kardeşlerinin başında bulunduğu Zend-i Hazere'dir.

Safevîler'in son dönemlerine kadar kaynaklarda Zendler'le ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Adlarını ilk defa 1720'lerde Afganlılar'ın İran'a hâkim olmaya başladığı sırada ortaya çıkan karışıklıklar esnasında duyuran Zendler, bu dönemde bölgenin stratejik konumundan dolayı za-

man zaman Osmanlı ve Afgan yönetimlerinden uzakta bağımsız hareket etmeyi başardılar. Bölgedeki otorite boşluğundan faydalanan Zendler, Nâdir Şah'ın hükümdarlığının (1736-1747) ilk yıllarında Melâyir ve çevresinde yağma faaliyetlerinde bulundular. Zendler'i etkisiz hale getirmek isteyen Nâdir Şah'ın bu iş için görevlendirildiği Baba Han Çavuşlu, Zend lideri Mehdi Han'a ve beraberindekileri Nâdir Şah'ın lutufta bulunacağını bildirerek yanına davet etti. Mehdi Han 400 kadar adamı ile tuzağa düşürülerek öldürüldü ve mallarına el konuldu. Bunun üzerine kabilenin diğer liderleri, büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardan meydana gelen aşiretleriyle birlikte Kuzey Horasan'a çekilip yaklaşık on beş yıl boyunca Derregez vadisi ve Ebîverd'de ikamet ettiler. 1160'ta (1747) Nâdir Şah öldürüldüğü sırada Derregez'deki Zendler otuz veya kırk aileden ibaretti.

Zendler'in başına geçen Kerim Han'la kardeşi Sâdık Han aşirete eski gücünü kazandırmaya çalıştılar. Eski yurtları Melâyir'e dönüp hâkimiyet alanlarını genişletmek için bölgede yaşayan diğer kabilelerle mücadeleyle giriştiler. Hemedan Valisi Mihr Ali Han Tekelü'yü yenerek bölgede büyük nüfuz kazandılar. Kerim Han, Gülpâyigân ve Hânsâr'ı emniyet altına almak üzere güneydoğuya ilerlerken İsfahan yolunda Bahtiyârî aşireti lideri Ali Merdan Han'la temasa geçti ve 1163'te (1750) İsfahan'ı ele geçirmek için yardım isteyen Ali Merdan Han'a destek verdi. Fakat daha sonra onunla anlaşmazlığa düştü ve Ali Merdan Han'ı bertaraf edip Bahtiyârî topraklarına hâkim oldu. Kerim Han, 1751 yılının ilk aylarında hiçbir otoritesi kalmayan Safevî Hükümdarı III. İsmâil'in adına vekillik unvanıyla yönetimi ele alarak Zendler'i fiilen İran'da iktidara geçirdi. Ardından birçok mahallî lider İsfahan'a gelip III. İsmâil'e ve Kerim Han'a bağlılığını bildirdi. Böylece İran'da iktidarı meşrû yollardan ele geçiren Kerim Han, bir yandan ülkede istikrarı sağlamaya çalışırken diğer yandan özellikle Osmanlılar'la ve Basra körfezinde bulunan İngilizler'le yoğun diplomatik ilişkiler içerisine girdi. 1763'te Basra körfezi çevresinde ticarî kolonileri bulunan İngilizler'in Doğu Hindistan Şirketi'ne ticarî imtiyazlar veren bir antlaşma imzaladı. Osmanlılar'la münasebetlerinde ise önceden yapılmış antlaşmalara bağlı kaldı. Bu çerçevede gelişen iyi ilişkiler sayesinde Osmanlı Devleti'nin güvenini kazandı ve Kerim Han'ın egemenliği Osmanlı Devleti tarafından resmen tanındı. Kerim Han 1180 (1766-67) yılında Şiraz'ı başşehir

Zend Kerim Han ve maiyetini gösteren bir minyatür (Royal Persian Paintings: The Qajar Epoch, 1785-1925 [ed. Layla S. Diba - Maryam Ekhtiar] New York 1998, katalog nr. 25)